

A kötet negyedik nagyobb fejezete a középkori oklevélírói gyakorlat legkülönbözőbb eseteit tárja elénk annak érdekében, hogy közelebb jussunk a latin szövegekben megjelenő földrajzi köznevek valódi státuszának eldöntéséhez. Számos példája óvatosságra intheti a legrégebbi névanyag és földrajzi köznévi anyag feldolgozóit: véleménye szerint sok esetben a földrajzi köznevek szerepeltetése inkább az oklevélíró ad hoc döntésének, nem pedig valós névhasználat tükröződésének minősíthető.

A kötet egy tanulságos esettanulmánnyal zárul: a szerző a halászhelyeket jelentő földrajzi köznevek körében végez mélyfűrást, és a *vejsze*, *tanya*, *szégye* ~ *cége* szótörténetének, elterjedtségének és főként jelentésváltozásainak bemutatásával példázza azt, hogy hogyan válik egy elsődlegesen nem 'hely' jelentésű szócsoporthoz földrajzi köznévvé. Elemzésében, különösen a jelentések meghatározásában sikerrel használja föl a korábbi néprajzi eredményeket; örömteli, hogy a speciális halfogó eszközök letűnt világát (a néprajzi irodalomból kölcsönzött) képek segítségével képzelheti el, értheti meg az olvasó. A szavak kiválasztása azért is találó, mert földrajzi elterjedésük erőteljesen elkülönül, és roppant plasztikusan tárja elénk a közölt térképeken. A kötetet gazdag irodalomjegyzék, név- és szóalakmutató, valamint angol nyelvű összefoglaló zárja.

3. BÁBA BARBARA munkája jól kiérlelt, tanulságos és hasznos helynévtani, helynévelméleti írás. Hatása remélhetőleg érezhető lesz a jövőben publikált névelmező dolgozatok, illetve a helynévgyűjtéssel, közléssel foglalkozó kötetek szövegeiben, földrajzi köznevekkel kapcsolatos állásfoglalásaiban is.

BÁRTH M. JÁNOS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3389-7558>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

RÁCZ ANITA, Etnonimák a régi magyar településnevekben

A Magyar Névarchívum Kiadványai 37. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2016.

196 lap

1. Az ómagyar kori településnevek tematikus feldolgozása fontos adatokkal szolgálhat mind a nyelv-, mind a történettudomány számára. E nevekben belül is kiemelkedő csoportot alkotnak a népnévből keletkezett településnevek, ezekből ugyanis a honfoglalás utáni, Kárpát-medencei történelmi kapcsolatokra tudunk következtetni. RÁCZ ANITA alább ismertetendő könyvében együttesen alkalmazza az említett két tudomány módszereit és eredményeit: a népnévekből keletkezett ómagyar kori településnevek nyelvi felépítését mutatja be 915 település 1321 névalakjának 7600 névadatán keresztül. A munkája során olyan népnévekkel foglalkozik, amelyek a vizsgált korszakban a magyar nyelvemlékekből kinyerhető adatok szerint is népek megnevezései voltak, kizárva például a *vendég*, *bercel* és *varsány* neveket, valamint azokat is, amelyek nem szerepelnek helynevekben.

2. RÁCZ ANITA munkája négy nagyobb részből áll. Egy rövid elméleti bevezető után a szerző először kritikus szemmel áttekinti a népnevek értelmezésével kapcsolatos álláspontokat (15–30). Ezután röviden összefoglalja az adott népnek a magyarokkal való kapcsolatáról szóló ismereteket; a 37 név etimológiáját; az adott etnonima ómagyar kori településnevek létrehozásában betöltött szerepét; valamint a kérdéses népnév korabeli egyén-, illetve családnévalkötő szerepét vagy annak hiányát. Végül az etnonima jelentősebb korai szótárakban és ma használatos értelmező szótárakban való megjelenéseit is bemutatja a szerző, a fellelhető adatokból kiolvasható jelentésváltozásra vagy az előfordulás hiányára is megpróbálva magyarázatot adni (31–101). Mindezekhez fontos hozzátenni, hogy a vizsgálódás célja elsődlegesen nem történettudományi, hanem névtörténeti, így a hangsúlyosabb névrendszertani szempontok és a szorosabban vett névtörténeti részekben elért számos új eredmény mellett az egyes népnevek etimológiájának bemutatása e keretek között értelemszerűen korlátozottabb szakirodalmi áttekintést nyújthat, és kevesebb teret hagy az egyéni innováció számára.

3. A nép fogalmát nehezen tudjuk meghatározni. Még nehezebb, ha történeti szempontból közelítjük meg a problémát, hiszen egy népet már azonosítani is nehéz a kútfők alapján. Egy népnek ugyanis egyszerre van önelnevezése és külső neve, amellyel más csoportok nevezik meg, ráadásul e nevek a történelem folyamán változhatnak is. A nyelvészek közül RÓNA-TAS ANDRÁS foglalkozott leginkább a kérdéssel, ezért RÁCZ ANITA alapvetően az ő elképzelését látja el kritikai megjegyzésekkel, de figyelembe veszi más kutatók (pl. BÁLINT CSANÁD, SZABADOS GYÖRGY) véleményét is. RÓNA-TAS kettéválasztja a népeket meghatározó tényezőket: alkotó elemek és alakító elemek. Az előbbihez tartozik a közös szemiotikai rendszer (nyelv, viselet, kultúra és temetkezési szokások), a „mi”-tudat, a saját tartós önelnevezés. A második kategóriához tartozó elemek már nem elengedhetetlenek: közös eredettudat, területiség, politikai szervezet és vallás.

A nyelv RÁCZ szerint az etnikum kialakulásának feltétele lehet, de fennállásának már nem okvetlenül. Sőt egy azonos nyelvet beszélő csoport több etnikumhoz is tartozhat, és különböző nyelvet beszélő közösségek is összetartozhatnak. Arra is felhívja a figyelmet, hogy bizonyos mértékű kétnyelvűség a történelmi kor, tér és a körülmények ismeretében egyáltalán nem egyedi jelenség.

A népnév a középkorban is politikai alakulatot jelölő gyűjtőfogalom: a forrásokban gyakran nem világos, hogy e jelentésen kívül mikor használják területi vagy etnikai értelemben. A neveket gyakran át is örökítik más csoportokra. A belső népnév létrejötté fontos mutatója a „mi”-tudat kialakulásának, enélkül nem ad magának nevet a közösség. Az önelnevezések általában tartósak, de van példa arra is, hogy egy etnikum nevet vált. Mindenestre a népnév feltételezett kialakulása mögött olyan szemléletet kell keresni, amely alkalmas arra, hogy a közösség elkülönítse vele magát a szomszédos etnikumoktól.

Igazán érdekes, hogy RÓNA-TAS ANDRÁSNÁL is csak alakító tényezőként jelentkezik, RÁCZ pedig már nem is említi a vallás népalkotó/alakító szerepét. A vallás szerepe a történelmi korokban jelentősebb volt a közösség életében. Nemcsak az egyén életét rendszerezte (pl. beavatási rítusok, házassággal egyenértékű szertartások, temetés), hanem a közösség életét is befolyásolta azáltal, hogy a praktikus tevékenységek összefonódtak a vallási képzetekkel. A szinkretizmus olyannyira fontos, hogy a vallás ezen a fokon elválaszthatatlan a gondolkodás, jog, szokások, művészet jelenségeitől: alapjaiban befolyásol minden hétköznapi tevékenységet (l. pl. GLATZ 1988: 6–7, VOIGT 2004: 37, 56). A közös

származástudat lényegében a szűkebb kötelék felnagyítása: egyetlen közös őstől eredezteteti magát az adott csoport (nemzetség, törzs, nép), de egy bizonyos kereten túllépve ez már fiktívvé válik, azaz egy nagyobb presztízsű csoport hagyományát veszik át az újonnan érkező, beolvadó csoportok. Így lényegében a közös származás képzete is a vallás főkategóriája alá sorolható – véleményem szerint ez a szempont a legfontosabb.

4. A harmadik szakaszban RÁCZ ANITA olyan alapvető névrendszertani kérdéseket vizsgált az etnonimákat tartalmazó névcsoportban, mint a névfunkció és a nyelvi megvalósulás. A munkából arra is választ kapunk, hogy a népnevek milyen szerkezetű helynevekben vannak jelen, és e nevek milyen változásokon mentek keresztül. A népnévi eredetű településnevek szerkezetének öt főbb fajtája van: 1. A népnév alapalakban szerepel település neveként. 2. A népnév képzős alakban szerepel település neveként. 3. A népnév települést jelentő földrajzi köznévvvel szerepel település neveként. 4. A népnév jelzőként szerepel település neveként: 4.1. nincs névpárja; 4.2. népnévi jelzős párja van; 4.3. más, nem népnévi jelzős párja van. 5. A népnév nem települést jelentő földrajzi köznévvvel áll település neveként (103–176).

Az egyes névszerkezeti típusok arányai az első négy kategóriában 20% körül vannak, az 5. csoport viszont a többihez képest kicsi, nagyjából a tizedüket teszi ki. Az 1. típusban 13, a 2. típusban 7, a 3. típusban 9 népnév jelenik meg számottevő esetben. A 4. típusban már csak 5 etnonima szerepel nagyobb számban, az 5. típusban pedig hasonló megterheltséget mutató népnevet nem is találni. Igen jelentős számban adathozhatóak a *tót, német, magyar, oláh, orosz, besenyő, szász, cseh, olasz, székely, horvát* és a *marót* etnonimákat tartalmazó településnevek; a leggyakoribb három népnév az összes településnév 38%-ában szerepel.

A kronológiai elemzést nehezíti, hogy egyes névadatok első írásbeli előfordulása csak ritkán esik egybe a keletkezéssel. A nevek megjelenésébe a történeti körülmények és az oklevelek kiállítási hagyományai is közbeszólhattak. Az évszázadok során kialakult az ország településszerkezete, így az új elemek megjelenése is csökken. Etnonimák alkalmazásával a magyarság tehát már a kezdetektől fogva hozott létre településneveket. Az ómagyar kor első felében kiemelkednek az alapalakban vagy képzővel keletkezett népnévi településnevek, míg a vizsgált korszak második felében inkább jelzői szerepben, összetételekben vagy földrajzi köznévvvel kiegészülve jöttek létre népnévből településnevek.

5. A szerző eredeti célkitűzését maradéktalanul teljesítette: az etnonimákat tartalmazó településnevek csoportját teljesen feldolgozta, így a névtípusok elemzésének és a névrendszertani változásoknak az eredményei nemcsak a településneveket kutatók számára szolgálhatnak értékes adalékokként. A kötetben alkalmanként az alapvető etimológiai forrásokon kívül találunk egyéni tanulmányokat, monográfiákat is, bár a szelekció mögötti okokra nem kapunk választ. Hiányérzetet maradhat például az *oláh* népnevet tárgyaló fejezet kapcsán. RÁCZ ANITA az Anonymus által említett erdélyi *blach* és a „rómaiak pásztorá”-nak nevezett népet elkülönítette, de a teljesség megkívánná, hogy megemlítsük azt a például MAKKAY JÁNOS (1996: 118–121) által felelevenített, eredetileg RÁSONYI LÁSZLÓTÓL származó elképzelést, hogy a *blach* nevet nem oláhként kell értelmezni, hanem a törökségi *bulak* nevű népként.

RÁCZ ANITA kötete – a korábban már közreadott adattárával együtt (RÁCZ 2011) – kellő alapot nyújt ahhoz, hogy a jövőbeli kutatások az alapos településnév-vizsgálatot kiegészítve hasonlóan alapos etimológiai elemzésekkel járuljanak a magyar nyelv és történelem megismeréséhez e fontos szókészleti csoport kapcsán. A 37 népnév mögötti teljes szakirodalom feldolgozása ugyanakkor hatalmas munka lenne, s e feladat súlya, úgy vélem, több kutató vállára való teher volna.

Hivatkozott irodalom

- GLATZ FERENC 1988. Etnikum, nemzet, nemzeti kisebbség. Bevezető. In: GLATZ FERENC szerk., *Magyarok a Kárpát-medencében*. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Budapest. 6–11.
- MAKKAY JÁNOS 1996. *Indul a magyar Attila földjére*. KÖZDOK, Budapest.
- RÁCZ ANITA 2011. *Adatok a népnévvél alakult régi településnevek történetéhez*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 19. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- VOIGT VILMOS 2004. *A vallási élmény története. Bevezetés a vallástudományba*. Timp Kiadó, Budapest.

NÉMETH DÁNIEL

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5877-8366>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

SZŐKE MELINDA, A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata

A Magyar Névarchívum Kiadványai 33. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2015.
244 lap + térképmelléklet

Örömteli élményben részesül, aki kezébe fogja SZŐKE MELINDA 2015-ben megjelent munkáját: A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata igazi filológusi munkaként váltja be a címben ígérteket. A kötet ugyanis a garamszentbenedeki apátságról, az alapítólevél műfajáról és annak nyelvtörténeti, tudományos érdekességeiről is szót ejt, alapos és logikus fölépítésű elemzésben.

Korai okleveleink fontos forrásanyagot jelentenek a nyelvtörténetírásban, ugyanakkor számos nehézséget is rejtnek, mert sok hamis vagy kronológiailag bizonytalan besorolású oklevéllel találkozhatunk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az utóbbiak nyelvi anyaga ne lehetne alkalmas nyelvtörténeti vizsgálatokra, csupán kellő óvatosság és következetes módszertan szükséges a kutatáshoz. SZŐKE MELINDA munkájában arra vállalkozik, hogy az 1075-ben keletkezett, de csak a 13. századból (1217) ránk maradt garamszentbenedeki apátság alapítólevelét is bekapcsolja az oklevelek nyelvtörténeti vizsgálatának sorába. A mintegy 280 helynévi szórványt tartalmazó oklevél eredeti 11. századi, és körülbelül kétszáz évvel későbből származó hozzátoldott részeket (ún. interpolációkat) tartalmaz, amelyeket az átírás során illesztettek az eredeti latin szövegbe. Az interpoláció ténye miatt